

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА ШЛІХТЕРА в 30-х роках ХХ століття

В статті розглядається політична діяльність О. Шліхтера в тридцятих роках ХХ століття, аналізується його місце та роль у проведенні масових репресій в Україні.

Ключові слова: політичні репресії, наукова еліта, "націоналістичний ухил".

Проблема політичних репресій, що відбувались в Україні протягом 30-х років ХХ століття, вивчається українською історіографією вже майже два десятиліття. Однак головна її увага зосереджується, як правило, на жертвах репресій та на політичному становищі в середині КП(б)У. Найчастіше науковці зупиняються на постаті Й.Сталіна, залишаючи поза увагою діяльність безпосередніх організаторів репресій в Україні. Однак одна людина не могла запровадити репресивний політичний режим в цілій країні. Для цього необхідно набагато більше діячів, конкретних виконавців політики партії на місцях. Тому список осіб, які безпосередньо запроваджували тоталітаризм в Україні, значно ширший. І по кожному з них варто провести окреме дослідження, оскільки, без вивчення їхньої діяльності неможливо цілісно проаналізувати суспільні процеси в Україні, що відбувались в тридцятих роках ХХ століття.

Одним з таких діячів був О.Шліхтер – активний більшовицький діяч України з 1919 року. Народний комісар продовольства України у 1919 р., Народний комісар землеробства у 1927 – 1929 рр., член Політбюро ЦК КП(б)У, віце-президент Всеукраїнської академії наук (з 1933 р.) – він просто не міг залишатися осторонь тих подій і процесів, що відбувались в політичному та науковому середовищі. В цій боротьбі О.Шліхтер став на бік влади і активно долучився до розгрому та цькування політичних та наукових діячів. Тому мета даної роботи – дослідити роль та місце О.Шліхтера в процесі підготовки та проведення репресій тридцятих років ХХ століття в Україні.

Для вивчення зазначеної проблематики існує значний масив архівних матеріалів, періодичні публікації, автором яких був О.Шліхтер, а також стенограми виступів, що відтворюють його ставлення до наукових та політичних діячів.

Аналіз історіографії засвідчує, що діяльність О.Шліхтера у визначеному контексті мало висвітлена в науковій літературі. Першими до цієї проблеми звернулись зарубіжні дослідники. І.Майстренко¹ та Ф.Пігідо², досліджуючи діяльність безпосередніх організаторів терору в лавах комуністичної партії України, аналізують і діяльність О.Шліхтера, в цілому негативно ставлячись до нього як до політичного діяча. В сучасній українській історіографії можна виділити працю В.Солдатенка³, який, аналізуючи діяльність М.Скрипника, зосередився на тих особистостях, які прилучились до його цькування. Особливу увагу автор приділяє О.Шліхтеру, якого вважає одним з основних організаторів антискрипнівської кампанії.

Однак загалом визначена проблематика залишається перспективною в плані її вивчення, оскільки роль О. Шліхтера як апологета марксизму-ленінізму, послідовного виконавця партійно-політичних рішень, учасника розгрому політичних та наукових діячів є не висвітленою.

Одним з найпоказовіших прикладів участі О.Шліхтера в політичних процесах є його належність до кампанії, спрямованої проти М.Скрипника. У червні 1933 року в новому номері (№ 5 – 6) журналу "Більшовик України" з'явилася стаття "За більшовицьку непримиренність в теорії", автором якої був О.Шліхтер, на той час віце-президент Всеукраїнської академії наук. Стаття була написана за дорученням Політбюро ЦК КП(б)У і була рецензією на перший і другий томи вибраних творів М.Скрипника⁴.

Автор постарався вписати свій аналіз праць М.Скрипника в якнайширший ідеологічний та

політичний контекст, наголошуючи на існуванні замаскованих, контрабандних, куркульських засобів досягти свого "тихою сапою"⁵.

Саме в такому стилі О.Шліхтер і критикує праці М.Скрипника, і ця критика має ряд своєрідних особливостей. По-перше, він жодним словом не обмовився з приводу позитивних якостей доробку М.Скрипника. По-друге, методика критики поглядів досить проста, навіть примітивна: із загального контексту виривались окремі висловлювання і через їх зіставлення з обраними цитатами з теорії К.Маркса, Ф.Енгельса і В.Леніна, виявлялися розбіжності. І чим більше різниця, тим гірше для автора. Особливо великі проблеми виникали при неспівпадінні з поглядами Й.Сталіна, які стали своєрідним мірилом, що використовувалось як істина останньої інстанції.

На думку О.Шліхтера, основною причиною хибних уявлень М.Скрипника стала переоцінка ним ролі національного питання. В своїй рецензії він намагався довести, "що помилки тов. Скрипника в національному питанні не є окремі, конкретні помилки, а являють систему, концепцію помилок"⁶. Насправді ж, найбільше автора вражали запропоновані особні, відмінні від задекларованих владою, погляди відносно національного та історичного розвитку українців. Ці погляди О.Шліхтер і називав зрадою наукового комунізму, що сприяли поширенню ворожої ідеології.

Вважаючи, що М.Скрипник (до речі, один з визнаних знавців у національному питанні) невірно розуміє і тлумачить суть національної політики партії в Україні, О.Шліхтер наголошує, що причиною цього є те, що М.Скрипник недостатньо розібрався у теорії марксизму-ленінізму. "Отже, за тов. Скрипником Маркс і Енгельс до розробки національного питання зовсім непричетні, тоді як тов. Сталін учить нас, що вже Маркс і Енгельс ... дали основні вихідні ідеї з національно-колоніального питання. Обійшов т. Скрипник і тов. Сталіна, а між тим вся партія знає, що т. Сталіну належить величезна роль в дальшій розробці й конкретизації марксо-ленінського вчення в національному питанні"⁷.

Найсильніше ж вразило О.Шліхтера те, що М.Скрипник, всупереч задекларованим положенням про ймовірність як переоцінки, так і недооцінки національного питання, зважився заперечувати можливість останнього. "Одного лише ухилу не визнає тов. Скрипник, – пише О.Шліхтер, – це переоцінку національного питання, тобто ухил в бік місцевого націоналізму"⁸.

Окрім розгромних статей в газетах та журналах, О.Шліхтер і практично долучився до політичного знищення М.Скрипника. Так, на засіданні Політбюро 17 червня 1933 р. О.Шліхтер був одним з тих, хто підписав додаток до протоколу, в якому М.Скрипника було звинувачено в тому, що видавництво Української радянської енциклопедії, головою якого був М.Скрипник, "було фактично ширмою", в руках "націоналістичних" елементів⁹. Але автори цього документу не згадали, що головною причиною того, чому не видавалось жодного тому, стали "чистки" серед науковців, після яких нові томи енциклопедії було просто нікому писати.

Не допомогла М.Скрипнику покращити своє становище ні його заява на червневому пленумі ЦК КП(б)У на підтримку статті О.Шліхтера під час її обговорення на засіданні редколегії "Більшовика України"¹⁰, ні написаний ним лист до ЦК КП(б)У з визнанням своїх помилок. Жоден з варіантів цього листа не задовольнив Політбюро, і 7 липня 1933 р. на ранковому засіданні на порядок денний було винесено питання про виведення М.Скрипника зі складу Політбюро у зв'язку з тим, що поданий ним документ не відповідав вимогам ЦК¹¹. А вже на вечірньому засіданні, члени Політбюро, у тому числі й О.Шліхтер, розглядали питання про похорон М.Скрипника, якого вирішили ховати без всіляких почесностей¹².

Окрім М.Скрипника О.Шліхтер "громив" у більшовицькій пресі і так званих його послідовників: вчених-аграріїв, філософів, економістів, істориків, зазначаючи, що "за спиною Скрипника і за створеним йому ... авторитетом "теоретика" в національному питанні, приховувалися націоналістичні контрреволюційні елементи, що протаскували контрабандою ... свої націоналістичні концепції в галузі теоретичній, в літературній роботі, викладацькій діяльності"¹³.

Показовою є стаття О.Шліхтера в журналі "Більшовик України" під назвою "Максимум більшовицької пильності в боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрабандою" (1933 р., №13 – 14), де він розкриває "націоналістичні ухили" та "контрреволюційну діяльність" в науковому середовищі. І, що цікаво, критикував він не лише науковців тієї галузі, де він вважався фахівцем, як, наприклад, вчених-аграріїв, але й діячів тих наук, до яких він жодного відношення не мав (істориків, філософів, економістів та ін.).

Найперше автор гостро засудив тих вчених-аграріїв, які протестували проти монопольного розвитку зернової галузі в Україні, проти перетворення України на харчову базу для всього Радянського Союзу. Особливо обурювали автора погляди А.Сліпанського, який до 1933 року керував Сільськогосподарською академією і вважав, що на українських землях сільське господарство потрібно розширювати рівно на стільки, на скільки необхідно для потреб самої України, найперше це стосувалося зернового господарства. "Як можна говорити про скорочення посівних площ і про розширення скотарства, коли партія всі сили зосередила на розв'язанні саме зернової проблеми", – розгублено пише О.Шліхтер¹⁴.

Підсумовуючи загальний доробок вчених-аграріїв, О.Шліхтер робить висновок, що нібито вони, спеціально "... планували сільське господарство України так, що здійснення таких планів завдало б найбільшої шкоди всьому народному господарству СРСР"¹⁵. Дії влади після таких заяв були відповідними. Так, наприклад, А.Сліпанського після виходу вищезазначеної статті, було заарештовано і у 1934 році відправлено на заслання і подальша доля вченого невідома.

Викриваючи "націоналістичні перекинуття" в економічних питаннях, О.Шліхтер, виглошуючи настанови більшовицької партії, звернув особливу увагу на розгромі М.Волобуєва та його послідовників. Він засудив тих науковців, які наважились заперечувати проти партійної схеми розвитку економіки в Україні, що посилювала залежність економіки України від загальносоюзної. Ці вчені, як і вчені-аграрії, були проти колоніального становища України в складі СРСР. Абсурдність звинувачення М.Волобуєва в "українському буржуазному націоналізмі" впливає відразу ж, після розгляду перших сторінок його біографії. Він був росіянином за походженням і національні проблеми українського народу його не дуже то й цікавили. Але він не погоджувався з існуючим економічним становищем окремих республік. В статті "До проблем української економіки" він пише, що до революції Україна була колонією Росії європейського типу (тобто як Польща чи Фінляндія, не відсталішою від метрополії), тому до СРСР Україна ввійшла як рівноправна держава, тому Україні доганяти Росію не було чого. Позбавлення ж українського народу права керувати своєю економікою, а тим паче експлуатувати український народ – справа ворожа комунізму¹⁶. Тобто цей вчений зважився виступити проти планів партії у економічній сфері. Викриваючи "волобуєвщину", О.Шліхтер називає її "економічною платформою шумськізму", що нібито стала прикриттям організації збройної антирадянської інтервенції польського, французького, німецького й інших імперіалізмів¹⁷.

Характерною особливістю "викривальної критики" О.Шліхтера є те, що він зараховував до послідовників М.Волобуєва навіть тих науковців, які виступали з критикою поглядів останнього. Він звинувачував їх у недостатній критиці "волобуєвщини", налаштовуванні читачів "на національно-буржуазні думки". Так, наприклад, про В.Чичкевича писав, що той "зводить суть волобуєвщини тільки до прояву "тенденцій" забезпечення національним республікам розвитку автаркії і свідомо приховує справжню суть цих теорій"¹⁸. Крім того, він звинувачує його в тому, що: "Чичкевич не повторює відверто волобуєвської тези про падіння питомої ваги України й про колоніальність України в умовах диктатури пролетаріату, але він штовхає до цього читача"¹⁹. Зрештою автор робить висновок, що всі "перекинуття" мали на меті протиставити інтереси України інтересам Радянського Союзу. Такими висновками О.Шліхтер поставив хрест на багаторічній праці талановитих вчених-економістів, роботи яких були заборонені, а їхні досягнення не використовувалися ні при розробці планів п'ятирічок, ні при впровадженні нових методів регулювання економіки в Україні.

Не залишився О.Шліхтер осторонь і від розгрому представників історичної науки, які в переважній більшості належали до школи Матвія Яворського, вишукуючи в їхніх працях та поглядах "український націоналізм". До числа останніх він відніс, окрім самого М. Яворського, таких істориків як М.Свідзінський та А.Річицький, які нібито були "широкою агентурою українського буржуазного націоналізму"²⁰. М.Яворський обґрунтував з марксистських позицій осібну від російської історію України і, як і його учень М.Свідзінський, розглядав історію України не як історію класової боротьби, а як боротьбу за створення української держави. Найбільше О.Шліхтера обурювало те, що вищезазначені історики, всупереч офіційній ідеології, намагались довести факт відсутності соціальних передумов пролетарської революції в Україні, що диктатура пролетаріату й радянська влада в Україну були занесені більшовиками з Росії²¹. Не

пропустив автор і твердження М.Свідзінського про "безбуржуазність української нації"²², особне трактування революції 1917 року як національно-аграрної (А.Річицький), що "Україна між лютим і жовтнем являє нам зразок революції колоніальної країни, революції національно-аграрної"²³. Характеризуючи діяльність істориків школи М.Яворського, О.Шліхтер, як і у випадках з вченими-аграрниками та економістами, робить загальний висновок, що всі вони являли собою "широку агентуру імперіалізму", що мала на меті відірвати Україну від Радянського Союзу і зробити з неї колонію. І саме завдяки таким діячам як О.Шліхтер (хоча він сам себе прямо і не називає) цю "загрозу" було усунуто.

Долучився О.Шліхтер і до розгрому філософської школи. Почав він з цькування В.Юринця, який у підручнику "Діалектичний матеріалізм" подав один з найкращих викладів історії філософії України. Він не лише стисло охарактеризував праці забороненого в СРСР Й.Гегеля, за що В.Юринця назвали "проповідником фашистської філософії" в Україні, але й визнав історичну схему М.Яворського як марксистську, вже під час кампанії цькування останнього, що остаточно визначило подальшу долю філософа. В.Юринцю поставлено штамп зрадника, "зброєносця" української націоналістичної контрреволюції"²⁴. Цей висновок було оприлюднено на сторінках "Більшовика України" (№ 9 – 10, 1933 р.) в рубриці "Критика і бібліографія". В цьому ж номері журналу вийшла стаття О.Шліхтера "Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні", де автор особливо наполегливо громив вчених-філософів, у тому числі і В.Юринця.

В.Юринець був професором Всеукраїнської академії наук, тому О.Шліхтер, як віце-президент ВУАН відіграв вирішальну роль при організації політичної кампанії проти В.Юринця. Так, на засіданні Президії Академії 22 червня 1933 р. за пропозицією О.Шліхтера В.Юринця, по-перше, було виключено з членів партії²⁵, по-друге, його, за особистим клопотання О.Шліхтера, було виключено зі складу Всеукраїнської академії наук²⁶. На той час таке подвійне виключення і подібне звинувачення неодмінно мало привести до арешту звинуваченого, що з ним і сталося.

Окрім В.Юринця, в своїх статтях і промовах О.Шліхтер розкритикував також й таких філософів як М.Демчук та Я.Білик. Так, М.Демчука він звинуватив у підтримці ідей В.Юринця. Досить дивне звинувачення з огляду на те, що сам М.Демчук неодноразово писав, чи то з власної ініціативи, чи то за наказом Президії Академії наук та Політбюро ЦК, повідомлення про шкідницьку роботу В.Юринця²⁷. Я.Білика, на думку О.Шліхтера, як антирадянського діяча "викриває підхід його до фашистських теоретиків Яворського, Демчука та інших, яких він "критикує"²⁸. Розглядаючи працю Я.Білика "Про вплив марксизму на розвиток громадянської думки минулого століття на Україні", О.Шліхтер докоряв автору за те, що той, говорячи про вплив марксизму в Україні у XIX столітті, не згадав про партію більшовиків²⁹. Саме це хвилювало автора найбільше, оскільки за прийнятими тогочасними канонами в радянській науці, без згадки про "величезний вплив" партії більшовиків (хай навіть мова йшла про XIX століття, коли партії більшовиків ще як такої не існувало) не можливо було написати жодну роботу.

Отже, О.Шліхтер відіграв значну роль у проведенні політичних репресій в Україні в тридцятих роках XX століття при викритті так званих "націоналістичних ухилів". Він не лише виступав з критикою тих чи інших політичних та наукових діячів на шпальтах газет та журналів, але й практично долучився до їх розгрому, репресуючи не тільки окремих персоналій, а й ідеї, які ними висувалися, та наукові напрями розвитку. О.Шліхтер, критикуючи погляди тих діячів, які виступали проти офіційної ідеології і були незгідні з генеральною лінією партії, поширював в науковому середовищі ненаукові методи дискусії, демонстрував примітивізм, необґрунтованість і вульгарний підхід до наукових дискусій. Виконуючи та втілюючи в життя директиви та постанови ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У, а також особисті вказівки Й.Сталіна, О.Шліхтер безпосередньо сприяв встановленню тоталітарного режиму в Україні.

¹ Майстренко І. Сторінки з історії комуністичної партії України: В 2-х ч. – Ч. 2. – Мюнхен, 1969. – 107 с.

² Пігідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією: Матеріали до історії боротьби українського народу в 1920 – 30-х роках. – Мюнхен, 1956. – 144 с.

³ Солдатенко В.Ф. Незламний. Життя і смерть Миколи Скрипника. – К., 2002. – 352 с.

- ⁴ Там само. – С. 222.
- ⁵ Шліхтер О.Г. Боротьба проти націоналістичних ухилів на сучасному етапі. – Харків, 1933. – С. 39.
- ⁶ Там само. – С. 67.
- ⁷ Шліхтер О. За більшовицьку непримиренність в теорії // Більшовик України. – 1933. – № 5 – 6. – С. 80.
- ⁸ Шліхтер О.Г. Боротьба проти націоналістичних ухилів на сучасному етапі. Вказ. праця. – С. 25.
- ⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 283. – Арк. 123.
- ¹⁰ Солдатенко В.Ф. Вказ. праця. – С. 227.
- ¹¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 284. – Арк. 34.
- ¹² Там само. – Арк. 38 – 39.
- ¹³ Шліхтер О. Максимум більшовицької пильності в боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрабандою // Більшовик України. – 1933. – № 13 – 14. – С. 52.
- ¹⁴ Там само. – С. 54.
- ¹⁵ Там само. – С. 53.
- ¹⁶ Майстренко І. Вказ. праця. – С. 74.
- ¹⁷ Шліхтер О. Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні // Більшовик України. – 1933. – № 9 – 10. – С. 75.
- ¹⁸ Шліхтер О. Максимум більшовицької пильності в боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрабандою. Вказ. праця. – С. 56.
- ¹⁹ Там само. – С. 57.
- ²⁰ Там само. – С. 58.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само.
- ²³ Там само. – С. 59.
- ²⁴ Ігнатюк Д., Мілославін О., Попов Б. "Матеріалістична діалектика" з класово ворожих позицій // Більшовик України. – № 9 – 10. – С. 139.
- ²⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6221. – Арк. 17.
- ²⁶ Там само. – Арк. 24.
- ²⁷ Там само. – Арк. 20.
- ²⁸ Шліхтер О. Максимум більшовицької пильності в боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрабандою. Вказ. праця. – С. 62.
- ²⁹ Там само.

В статье рассматривается политическая деятельность О.Шлихтера в тридцатых годах XX столетия, анализируется его место и роль в проведении массовых репрессий в Украине.

Ключевые слова: политические репрессии, научная элита, "националистический уклон", политбюро центрального комитета коммунистической партии (большевиков) Украины, Всеукраинская академия наук.

In the article political activity of O.Shlikhter in 1930-ies is examined, his role in conducting of mass repressions in Ukraine is analyzed.

Key words: political repressions, scientific elite "nationalistic deviation", Politburo of Central Committee of Communist Party (bolsheviks) of Ukraine, All Ukrainian Academy of Sciences.